A represión franquista en Galicia

Actas dos traballos presentados ao

Congreso da Memoria

Narón,
4 a 7 de decembro de 2003

A represión franquista en Galicia
Actas dos traballos presentados ao Congreso da Memoria
Narón, 4 a 7 de decembro de 2003

COMITÉ CIENTÍFICO
Enrique Barrera Beitia
Eliseo Fernández Fernández
Xosé Manuel Suárez
Manuela Santalla López

1ª edición: maio 2005

Deseño e maquetación: Edicións Embora
Ilustración da portada: Alberto Toval

Depósito Legal:

Cronoloxía da represión en Cangas do Morrazo

Xerardo Dasairas Valsa

O presente e o futuro non se poden construir cun pasado sen pechar

A represión en Cangas do Morrazo, un concello con case 13.000 habitantes, foi a todas luces desorbitada con respecto a outras zonas de Galiza con semellante poboación. Non só se deben considerar os perto de cincuenta asasinatos contabilizados, senón tamén a inxente e intensa represión directa e indirecta sobre os veciños e veciñas e a saña e premeditación con que foron cometidos. O relatorio dos feitos nestes primeiros días do Alzamiento inclúe os asasinatos a sangue fría, a ignominiosa prisión en encascadores de redes, esperpénticos consellos de guerra, vexacións ás mulleres e aos homes e un senfín de ominosos feitos dos que xamáis deberiamos esquecernos.

Todo comezou o día 20 ás once da noite cando o tenente de carabineiros con forzas dese corpo, gardas civís e os gardas municipais, procederon á lectura do bando de guerra a favor dos sublevados. Xa nese mesmo día, estas forzas tiñan efectuado algunhas detencións de significados militantes de esquerdas. No día seguinte, as forzas da Guarda Civil e carabineiros comezarían o rexistro e a desfeita material das sociedades obreiras e dos domicilios dos líderes e militantes das organizacións de esquerda. Tamén se iniciarían as detencións discriminadas por parte dos fascistas e as precipitadas fuxidas dalgúns esquerdistas da atroz represión e acoso que se estaba a desencadear. E outra vez o terror de auga fría que dixo Celso Emilio, andaría polos tellados de Cangas e aqueles cidadáns qu*e habían sabido conservar su fe en Dios y su amor a España*, segundo Silva Ferreiro, colaborarían activamente nas batidas de homes, nas detencións, nos paseos e nos numerosos asasinatos que tinguían a cotío de sangue os recunchos e as cunetas do Morrazo. A partir tamén deste día, a escola de dona Anita (nenas n° 2) situada á beira do cuartel da Guarda Civil, habería de servir de improvisado centro de reclusión preventiva antes de ingresar os presos nos cárceres provisorios ubicados nos baixos da Escola Normal ou no Instituto de Ensino Medio (por saturación da Normal) de Ponteve-

dra, funestas antesalas dos parciais tribunais militares. O destino final adoitaría ser o pelotón de fusilamento na Caeira, a reclusión (de incerta duración) en San Simón ou no frontón de Vigo, a aplicación pola Guarda Civil da novidosa e interesada Leí de Fugas ou o paseo (claudea) nocturno e alevoso da man de grupos de fascistas sen escrúpulos que regarían de sangue todos os recunchos de Galiza. Como mal menor ficaría a reclusión en San Simón (onde a cotío se reproducían os linchamentos e paseos), no penal de Burgos, de Pamplona, de Santander ou de Astorga onde os falanxistas escollían indiscriminadamente a súa ración de sangue diaria. A gavilla canguesa, facinerosa e nocturna, apoderaríase das rúa e pecharía ao chou os establecementos, montaría tétricas manifestación con antorchas, saquearía bares ou racharía, en farturenta borracheira nocturna, os santos da fachada da Colexiata. Impuñan o toque de queda indiscriminadamente e as ventás e balcóns das casas humildes de Cangas permanecían en obrigada clausura mentres no seu interior se vivía a anguria dos que non retornaban ao fogar ese día: Durante as innumerables madrugadas de anguria e temor seguían chegando, clandestinas e incríbles, as malas novas de novos asasinatos e persecucións...

De noite andaban a roubar nas tascas e incluso algunha tivo que pechar porque consumían o que querían dicíndolle logo ao dono: Que che pague Rusia. A Barreiro entráronlle no café e beberon o que quixeron e o que non beberon rompérono, incluso lle picaron unha mesa de billar... Empezaron a sacar xente das casas... a Durán, Teixeira, Salvador, Clemente, Gelito...

As cazatas polos montes na procura dos fuxidos converteríanse en algo habitual. Os fascistas locais, borrachos de sangue e alcohol, non distinguían xa as súas presas e mesmo aniquilaban a xente sen filiación política algunha como fixeron co pedreiro José Saa Martínez. Mais esperpéntica ainda, cóntase a morte de Saturnino Blanco, empresario do cine de Cangas quen sería asasinado (nun marco de borracheira e escuridade) polos seus propios compañeiros de Falange que montaban guarda na fonte da Colexiata. A orxía represiva tomaba por veces tintes de macabra representación pública a conta da máis premeditada denigración do ser humano.

Ao socialista Palacios, membro da banda de música, tivérono tocando para eles o seu instrumento ata que lle rebentaron os labios e a Alejandro torturárono canto poideron e como macabro colofón cortáronlle os xenitais e metéronllos na boca. As mulleres que participaran nos actos do Primeiro

de Maio portando as bandeiras ou que estaban afiliadas aos sindicatos, non só foron rapadas no local da Falange, senón que a algunhas como a Carracelas paseárona burlonamente por Cangas cun ridículo frequiño que lle deixaran adrede e cunha fouce e un martelo pintados na frente. A súa irmá Laura, a Paracha, irmá de Eugenio (executado no Anguieiro), a Patoula e outras moitas, tamén sofreron as ignominias e vexacións dos fascistas locais. Os barbeiros de Cangas, obrigados a traballar gratis, non daban a eito con tanto traballo. A unha muller moi maior, de máis de sesenta anos, fixérona exhibirse en público co pelo cortado para maior escarnio. As máis novas, para avergoñalas, facíanlle barrer a terra da Alameda durante todo o día. A Dolores (detida na noite do 11 de agosto), presidenta das atadeiras, levárona para matar pero un garda civil tivo mágoa dela e deulle un tiro nun brazo, deixándoa fuxir. Andivo 18 días polo monte e apareceu na parroquia de Coiro. De alí foi para a súa casa onde a someteron a unha forte vixilancia deténdoa despois (coincidiría co seu home xa na prisión de Pontevedra) e xulgándoa en consello de guerra do que sairía condenada a pena de morte para un penal no País Basco.

Na parroquia de Aldán, onde había moitos reaccionarios, xa sabes, andaban grupos de homes e mozos armados con fouciños e coite/os que buscaban aos republicanos de esquerdas e aos sindica/istas para mata/os segundo as ameazas que lles dictan a quen lle preguntaban... Algúns destes grupos tamén foron á parroquia do Hío coas mesmas intencións...

Os falanxistas de Aldán tiñan ubicado o seu cuartel xeral nunha casa á dereita da curva que hai mesmo se entra indo de Cangas. Alí, pola parte de atrás, facían prácticas de tiro cara o monte. Outro lugar de reunión era o local do Pósito e mesmo a escola foi usada para raparlle o cabelo ás mulleres, a maioría atadeiras, relacionadas con partidos e sindicatos que integraban a Frente Popular. Os fascistas andaban a dar tiros a destro e sinistro, sedentos de sangue pero bébedos de alcohol. O piñeiral de Feniños era o lugar escolleito para o asasinato dos republicanos e dos afiliados aos sindicatos en Aldán e no Hío, ainda que en Udra tamén se cometeron moitas atrocidades.

Moitos fuxiran para os montes cheos de medo polas ameazas e represalias dos falanxistas pero estes ían directos a cazalos onde se agachaban pois dicíase que o cura Valentín Graña sonsacáballe o seu acobillo ás súas mulleres e familiares a través da confesión. A Rial que era da Sociedade de Mariñeiros, os fascistas (dirixidos polo "Come Galiñas") déronlle unha paliza tan grande que case o deixan morto e a outros tres traballadores levárονos e matáronos en Castiñeiras segundo se soubo despois.

Tamén os camisas azuis de Cangas, en alarde de cruel incongruencia, mesmo aludían ao seu sangue azul para xustificaren a cor dos uniformes que vestían e as súas accións frente ao que eles consideraban nas súas propias palabras, chusma obreira e intelectuais colaboracionistas. O recurso difamatorio estaba á orde do día e para cubrir a legalidade dos seus actos os fascistas inventaban argucias incribles nas que chegaron a imaxinar un arsenal de bombas agachado polos sindicalistas da Alianza Mariñeira no cemiterio para arrasar, segundo xustificaban, a casa de Correos que estaba á beira do camposanto.

O día 20 tamén serían detidos Miranda Cabral e outros mariñeiros coma el. Os catro gardas municipais que xa colaboraran na promulgación do bando de guerra, ían declarar nesta data contra o alcalde e os seus compañeiros de corporación, acusándoos de teren armacenadas moitas armas e bombas no Concello.

Xa que logo, o día 23 deterían, tomando un café, ao alcalde Echeverri; o 24 ao concelleiro socialista Corbacho tamén na hora do café; o 25 aos mestres Victor Sánchez (detido pola G. C. na estrada en San Adrián) e Vicente Sáez (este no seu domicilio); o 26 ao barbeiro socialista Fernández del Río (na súa barbería) e ao mariñeiro Rodal Lanzós cando estaba noutra barbería; o 31 ao secretario Búa cando se atopaba no Concello e a Barreiro e Chapela nos seus respectivos domicilios. Despois de pasaren por un infame interrogatorio no cuartel da Guarda Civil, os detidos ingresaban incomunicados na escola de dona Anita perto do cuartel.

Mais adiante xa sería o xuiz Del Río quen lles tomase no Concello as primeiras declaracións aos novos detidos.

As comidas que nos levaban os nosos familiares á escola eran rexistradas e mangoneadas polos falanxistas que facían garda de nós. As nosas necesidades corporais tiñamos que facelas nun caldeiro e cando tiñamos que baleirar este recipente iamos escoltados por dous falanxistas. Nunha ocasión en que estabamos a realizar este labor un dos falanxistas, chamado Daniel Eiroa, díxonos que estaba sendo moi benevolente connosco. Unha noite, mentres nos vixilaba un falanxista portugués, díxonos que para a próxima guarda traería unhsa lata de gasolina e prenderíanos lume para que morrésemos como ratas. O falanxista Oliveira andaba coas balas e o fusil ao lombo pegando tiros... Viña xunto os presos da escola e remexía as balas no bolsillo dicíndonos que ían ser para nós... Outra noite sentimos berrar a unha persoa que reclamaba auxilio polos golpes que lle daban cos fusís e digo que eran fusís porque sentiamos os chasquidos destes. Un dos asasinos dicía: Deixádemo a min, me cago en tal...: A pobre víctima era Emilio Rodal. A mesma sorte sufriu Angelito da Alianza a quen Moldes lle pegou un tiro frente ao cuartel e matouno.

Estes Moldes: Alfredo, Marcelino, Antonio... parecían os doce apóstoles; repartíronse polo Morrazo dando leña en todas partes... Cangas, Bueu, Aldán, Coiro, Vilaboa... E logo cada vez que os rebeldes franquistas collían unha posición, ainda que fose unha aldea pequena, veña a celebralo polas rúas de Cangas cos seus uniformes, correaxes e pistolas, obrigando a todos a erguer o brazo ao seu paso...

O 29 de xullo e segundo as noticias oficiais, xa eran doce (algúns da Xestora Municipal e outros) os individuos presos comunistas perigosos, levantandoselles actas polos delictos cometidos e acusándoos de posesión de armas e fabricación de bombas que segundo as testemuñas de cargo denunciantes estaban gardadas no Concello e no local de I.R. Ao día seguinte serían oficialmente cesados polo Directorio Militar de Cangas, todos os membros da Xestora Municipal, ordenándose a captura de José Piñeiro Camiña que se achaba en paradeiro descoñecido. O primeiro de agosto sería detido na Lanzada o dirixente socialista Rufilanchas a quen a rebelión fascista collera en Cangas onde veraneaba desde o día 15 coa súa muller e fillos.

Durante o tempo que pasamos na escola fomos sorprendidos de repente por un grupo de falanxistas forasteiros acompañados polo seu camarada de Cangas Alfredo Moldes. Estes mandáronnos facer unha rolda de presos e un dos que mandaba comezou a interrogarnos polas nosas profesións. Ao rematar estas preguntas e dirixíndose aos mestres de escola presentes, sentenciou: Así estaba envenenado el magisterio con tanto marxismo; de modo que intelectuales (os mestres) en medio de bandidos (os traballadores).

Un dos que veu a vernos cando estabamos presos era un xefe da Guardia Cívica, un alemán residente en Marín chamado Brun... ou Bruno. Ao entrar, puxémonos deseguida en pé e pensando que eramos dos deles dixo: Cuanta gente tienen, que jóvenes, que buena gente. Mais ao dicirlle que eramos presos de esquerdas, terciou: ¡Hui que cara, a estos un tirito en la cabeza y a la cuneta!

Na represión participaron moitos dos ricos e tamén dos que non tiñan nada pois estes aproveitaban para comer e beber gratis. A maioría eran vagos que nunca traballaran... Logo os mariñeiros tiñan que lles levar por turnos o quiñón ás súas casas.

Algúns destes fascistas formaron parte máis tarde do Grupo Amanecer que andaba a asasinar aos que fuxían pola zona de Tui.

Algúns conserveiros de Cangas como Cervera, Bolívar, Massó, Paganini, Montemer/o... tamén apoiaron e consentiron a represión que foi

executada ou participada sen tatexar polos Moldes, Andreita, os Pesqueites, Mariños, Bobiño, Sildito, Corneta, Levita, Petouto, A. Cordeiro, Rascallú, Solano, O Felecho, Carballo, o carteiro Alejandro (Peteiro) e o seu xefe Bernardo, Rodal, Gil, Oliveira, Caramelero, A Morronga, Toucedo, Fernández, Chapela, Lastra, Chingolo, Crisanto, Lainero, Legarda, Soguilla..., e outros. Moitos destes solucionaron así os problemas de cartos... ou libraron da mobilización ao frente de guerra. Outros non tiñan que solucionar nada económico pois gozaban de boa posición económica, o que pasa é que xa eran fascistas ideoloxicamente. Guido Paganini e Montemerlo que mesmo alardeaban de fascistas italianos (o primeiro era agregado consular de Mussolini en Vigo) xa tiñan organizado anteriormente en Cangas un grupo de camisas viejas que adoitaban reunirse na casa do primeiro e coa axuda de Petouto andaban a recruta de mozos novos que gostaban de lucir os uniformes paramilitares.

E o terror e o medo ían aposentándose pouco a pouco en moitas casas de Cangas e as mulleres, fillos e familiares sufrían a cotío presións, golpes e torturas dos fascistas que sedentos de sangue, andaban na procura dos fuxitivos. Dalgunhas tabernas como a de San Pedro tamén sairían sustanciosas informacións que posibilitarían a captura de moitos militantes de esquerdas.

O día 4, segundo recollen os xornais, non seria posible a detención do mestre Gastiasoro por non coñecerse o seu paradoiro. O Directorio Militar que dirixía agora o Concello, ao mando do tenente da comandancia Dativo Córdoba, mandaría investigar a conducta dos tripulantes do vapor Jesusa. Dos vintesete detidos na escola, oito (entre eles o alcalde Echeverri) serían trasladados a Pontevedra, ficando na mesma dazanove.

O día seis sería trasladado a Pontevedra para ser xulgado o secretario do Concello, Bua Carou. No día dez produciríase a detención de Millán Costas presidente do sindicato de mariñeiros de Aldán. Ao tempo, o que fora secretario en funcións do Concello, Jesús Cordeiro, veríase suspendido de emprego e soldo pola autoridade militar.

O día once Piñeiro Pastoriza (fillo do secretario do xulgado e sobriño do médico municipal) e Millán Costas presidente do sindicato mariñeiro de Aldán, serían acribillados pola Guarda Civil en exercicio da Lei de Fugas cando pretendían fuxir, segundo consta no informe oficial. Ao se enteiraren deste feito, algunhas mulleres daquelas atadeiras e traballadoras da conserva a quen Piñeiro tiña organizado e sindicado, vestirían con lazos negros en sinal de duelo. Ao se atoparen os fascistas con algunha delas, sometíanas a vexacións e insultos, chegando mesmo a lles requisar pola forza as cadeas, medallas e obxectos de valor que portasen en aplicación da

campaña de doación de xoias instaurada para axudar ao exército franquista.

O día doce, nove presos máis serían trasladados a Pontevedra e o Directorio Militar interesaría da empresa Vapores de Pasaje y Turismo informes sobre a conducta dos empregados Díaz Villaverde e Barcia Bamio. A promulgación dun bando polo Gobernador propiciaría que moitos dos que andaban escapados polos montes se entregasen. Os que o fixeron serían detidos de inmediato e levados primeiro á escola-prisión de Cangas e despois a Pontevedra para seren xulgados.

Houbo quen fuxiu de Cangas para o extranxeiro, quen se agachou na casa, quen foi denunciado polos veciños e quen foi axiidado... mesmo houbo quen ao ser descuberto fuxiu vestido de muller.

O Carabe/o estivo metido no oco dunha dobre parede... O cura de Coiro foille tirar a agravante de perversidade ao Pequecho (mira que se metera ben con el nas coplas) e o ex-párroco de Cangas don Valentín escondeu a Varela e criticou os actos dos fa/anxistas. Logo morreu... se estivese el de párroco en Cangas ao mellor os mortos eran menos como sucedeu en Coiro onde o cura apoiou a moitos... O que realmente pasou é difícil de contar, os fascistas de Cangas só querían sangue: A Petiscado matárono diante do cuartel sobre as tres ou catro da tarde, a plena luz do día, vímolo todos os que estabamos presos e mesmo quen foi o autor. A Piñeiro Pastoriza fiéronlle o mesmo, no mesmo día e lugar... era de noite, de madrugada... si, aquel Moldes... ¿Que lle fixemos nós?...

O día catorce, xa era tal o número de presos de esquerdas que a autoridade militar da praza de Cangas consideraría necesario o seu traslado a Pontevedra pois nen o local da escola, nen os galpóns da encascadora de enfrente, habilitados como prisión, non ofrecían xa suficientes garantías de seguridade. Neste día recibiríase o informe das pescudas feitas sobre os funcionarios do Concello por se houbese que depurar responsabilidades e tamén os informes sobre os mestres que *non fixeron ben as súas cousas* (sic) procedendo a denuncialos ao Rector de Santiago. Asimesmo procederiase á requisa de vehículos para uso da Falange local e á investigación da conducta dos tripulantes dos vapores, especialmente dos denominados Curros Enríquez e Azaña.

O día 19 constituiríase consello de guerra ordinario para instruir un proceso sumarísimo contra Echeverri, Francisco Búa, Lorenzo Corbacho, Víctor Sánchez, José Rodal, Angel Fernández, Manuel Sotelo e Jesús Barreiro. Serían acusados de que o 17 de xullo e unha vez declarado o estado de guerra polas autoridades

militares, aqueles alzáranse en armas e formaran partidas que hostilizaron ás tropas. Tamén serían acusados de dirixir o alzamento rebelde (?), de organizar a rebelión, de requisar as armas que en Cangas tiñan os elementos de dereitas (niso non se equivocaran) e de repartilas entre os paisanos afectos ao movemento faccioso (?). Outra acusación sería a de organizaren un grupo que fora en defensa do Goberno Civil de Pontevedra (goberno democrático e legal emanado das eleccións), animados e arengados desde o balcón do Concello por Corbacho e Víctor Sánchez. En exclusiva, acusaríase ao alcalde Echeverri de requisar automóbiles e de declarar a folga xeral revolucionaria e a Corbacho, propagandista condenado nos sucesos de outubro, de construir as bombas que apareceron no Concello. O mestre Victor Sánchez sería acusado de utilizar a escola para difundir as súas venenosas doctrinas e producir fondos estragos na moral das xentes.

Mentres acontecía isto, o párroco de Coiro Manuel Vivero García faría público na prensa un efusivo e patriótico panexírico sobre a figura do mártir Calvo Sotelo con motivo do funeral que lle dispensarían en Cangas ao día seguinte. Este día, vinte de agosto, a Colexiata encheríase de numerosos fieis de dereitas e de membros das Milicias Falanxistas de Cangas, de Pontevedra, Marín, Vigo e Moaña. O acto estivo presidido polo tenente de navío Alfonso Temes, xefe da base naval de Marín e da Falanxe do Morrazo. Ao remate do mesmo, as Milicias coa banda, desfilarían polas rúas de Cangas entre ovacións, saúdos fascistas, bandeiras bicolores nos balcóns e o soar das sereas dos barcos pesqueiros surtos no porto. Ao remate destes actos, o comandante de cabaleria Oscar Boán dirixiríalle unha patriótica alocución aos presentes, solicitando a contribución dos veciños para o sustento da guerra. Despois de resaltar a importancia de entregar xoias, ouro, prata e cartos pero tamén ovos, patacas, polos, ma.zás, roupa... anunciaría que se había de proceder tamén a unha requisa de vehículos. Para a recollida dos cartos, das xoias e outros obxectos de valor sinalaríase a oficina do Banco Pastor de Cangas mais como esta entrega era anónima, a maioría dos patriotas optarían por facelo no cuartel da Guarda Civil ou na farmacia do fascista Valentín Graña segundo se anunciaba na prensa. Nestes lugares tomábase nota dos doantes cuios nomes se vían reflectidos logo nos xornais para ledicia de uns e o alivio de outros que se vían descartados da represión por este motivo.

O día 24, o cura Manuel Vivero continuaría coa celebración de funerais a Calvo Sotelo, esta vez na súa parroquia de Coiro. Ao remate do acto desfilaría unha escuadra da Falange Española de Cangas e unha sección de Balillas (nenos falanxistas), encargán-

dose novamente o comandante Oscar Boán de revistar esta tropa. O día 26 comezarían as detencións clandestinas de militantes de esquerdas aos que a xustiza militar ordinaria ainda non tiña molestado. Aos vinteseis que había presos sumaríanselle moitos máis pola noite e meteríanos no encascador que había perto da escola, á beira do local da falange. Os falanxistas, considerando que eran perigosos moitos esquerdistas e sindicalistas, aproveitarían o estado de excepción para tomaren vinganza pola súa man e pasearían a uns vintecinco homes en Cangas.

Os once de Anguieiro

De entre todos os que foran prendidos con premeditación, nocturnidade e aleivosía sobre as dúas da madrugada do día 26, e despois de facelos pasar dous días na checa do encascador, seleccionarían a once que serían levados ao lugar de Anguieiro, na Magdalena, onde dúas horas despois habían ser fusilados aleivosamente por un piquete fascista formado por un guarda civil vestido cunha funda de traballo e catro falanxistas. Mais un dos axusticiados, Lao Ferreiro, só ficaría ferido e conseguiría botarse da camioneta e fuxir, iniciándose entón unha persecución selvaxe por terra e por mar ata que os fascistas conseguiron rematalo en Cabo Home. Logo, desde unha motora propiedade de Cervera, os cadáveres serían fondeados na Ría atados coas parrillas que se usaban na conserveira e alí ficarían bastantes días ata que por unha manobra casual dun barco, cinco daqueles volverían do mar para testemuñar a voráxine fascista que envolvía Cangas nestas datas. Ao estupor inicial do macabro achado seguiríanlle numerosas mostras de dor dos familiares que procuraban ser consolados polo numeroso xentío que se concentrara no lugar baixo a atenta mirada dos carabineiros. Os mortos foron logo cargados nun camión dun veciño e soterrados no cemiterio cangués.

Continúa a represión e os asasinatos

Ao tempo, as cazatas fascistas polos montes na procura de fuxidos, semellaban un macabro divertimento cotián de corte medieval que mesmo acabarían estendéndose ás Cíes onde se tiñan refuxiado militantes esquerdistas e sindicalistas das poboacións da Ría, entre eles sete de Cangas. Coincidindo co achado dos mortos de Anguieiro, Bernardo Lemos sería asasinado aleivosamente nas illas. Ao retornaren os falanxistas a Cangas e saberen do achado dos fondeados e da concentración de xente no lugar, amedoñarían á poboación dicindo que de estaren eles presentes os mortos habían ser máis.

Mataron e martirizaron a moitos, andaban á caza dos que se escaparan para o monte e para as Cíes. Cando collían a algún andaban con el a rastras polas rúas. Ao Petiscado cando o levaban xa ía medio morto. Era unha persoa maior e berraba: ¡Ai, pobo de Cangas, mirade o que lle fan a un vello! Entón pegábanlle para que se calase e non se oísen as súas voces. Co Luis e co Charrúa fixeron o mesmo, torturándoos nas partes. Unha noite sacaron da escola a Corbacho e a Antonio Fernández e cando retornaron viñan tan flaxelados e coas costas tan sanguiñentas que non se lles podía tocar Outros aparecían mortos xunto o cemiterio... O sangue aparecía salpicado nas fachadas. Nós nunca lle pegamos a ninguén e eles fixeron o que quixeron connosco...

Unha vez, de noite, entre sete ou oito facinerosos roubaron cartos no vapor de Raúl e botáronlle as culpas a un rateiriño chamado O Orella. ¡Que tunda lle deron! Tivérono así catro ou cinco días ata que se descubriu que non fora el... En agosto, moitos fascistas andaban tras dos cartos das sociedades, o guarda Bernal non paraba de preguntar onde andaban as oitocentas ou novecentas pesetas da Sociedade de Canteiros..., romperon todo, levaron bancos e mesas, racharon a bandeira...

Desde comezos de setembro comezarían a aparecer na prensa noticias da frente de Asturias na que se encontraban moitos voluntarios de Cangas como o presbítero José Acuña. As noticias das mortes en combate tamén comezarían a chegar, destacando a de Manuel Chapela que combatía na columna de Gómez Iglesias. A dobre linguaxe informativa faríase tamén cada vez máis patente e sutil, cualificando de heroes e asasinados polas hordas rojas a uns e de axusticiados aos que eran víctimas da represión fascista. Outro dos actos mortuorios de grande relevancia en Cangas sería o do funeral e enterro de Graña Rodal ao que asistiron os curas de Cangas e de Coiro e as milicias falanxistas de Cangas, Vigo e Moaña que acompañarían o cadaleito en formación. Xa no día 21 deste mes e baixo a presidencia do tenente Dativo Córdoba, procederíase a nomear unha xestora que puidese xustificar a existencia dun poder municipal civil ainda que en realidade seguisen sendo os militares e falanxistas quen realmente tivesen a tixola polo mango. Este mesmo día, Echeverri, Sánchez e Corbacho serían condenados a pena de morte (os dous primeiros foron fusilados o 28 de setembro e Corbacho o 23), a Bua e Rodal Lanzós caeríalles cadea perpetua, a Fernandez del Río e Barreiro tocaríanlle quince anos e Manuel Sotelo Suárez, por demostrar que estaba embarcado, sería posto en liberdade. Cabe tamén suliñar no macabro anecdotario fascista que o irmán de Echeverri, médico tamén, chegaría anos despois a rector da Universidade de Santiago, impóndolle o título de doutor honoris causa ao mesmo Franco.

Este feito sería moi criticado nos círculos de familiares e amigos do que fora presidente da Xestora frentepopulista de Cangas.

O día 29 os nove presos que ficaban na escola de Cangas serían levados para Pontevedra. Despois tocaríalle o turno da represión aos mestres e así nolo indica un informe sobre o docente Mosquera no que se recolle que «es de buena conducta y atento a su profesión aunque se sospecha que fuese simpatizante del Frente Popular». Outro sobre o tamén docente Bernárdez Gómez indicaba que «es de tendencias extremistas y deja bastante que desear» e outro sobre Angelina González di que «su actuación en la escuela era laica y es simpatizante del Frente Popular». Como se ve, a actividade do Directorio Militar e dos falanxistas locais non cesaba no seu exercicio represor e informador, sendo numerosísimos os datos que a diario se recababan de mariñeiros, obreiros, directivas dos sindicatos, militantes políticos, mestres, pequenos industriais... O xuíz Del Río que se trasladaba a cotío a Cangas, seguía a presidir as sesións dos interrogatorios oficiais aos detidos. Algúns funcionarios do Concello (pois a maioría foran cesados) prestaríanse a colaborar eos represores, facendo os partes de denuncias no cuartel, no local da Falange ou no mesmo Concello, lugares estes por onde os detidos ían pasando lentamente nunha rea para daren a súa filiación completa e firmaren declaracións cuios datos non se axustaban á realidade.

Leváronnos á Normal de Pontevedra que facía de prisión. Estaba a tope. Nos consellos de guerra había xuices militares que só querían sangue. Os defensores, tamén militares, tiñan medo de exercitar unha defensa seria pois podían envialos ao frente de guerra, segundo nos contaban. Cando solicitabas testemuñas de descargo entre os dereitistas de Cangas, estes pasaban a testemuñas de cargo ao formularen máis aeusacións contra nós...

O luns, 27 deste mes de setembro, o comandante de cabalería Oscar Boán y Callejas sustituiría ao tenente (antes alférez) de carabineiros Dativo Córdoba como alcalde e delegado de Orde Pública.

O día tres de outubro, o nacional-catolicismo imperante, faría un descanso na súa macabra función represora e festexaría cunha misa de campaña, celebrada polo párroco Sanmartín, a entrega dunha bandeira bicolor á Falange Española y de las JONS de Cangas.

Neste día, un/sa manifestación fascista, composta na súa maioría por mulleres fanáticas, achegouse ata a escola-cárcere ondefomos insultados e apedrexados por estas cos adoquíns dunhas obras que se estaban a facer alí. Menos mal que os gardas puderon conter entón a aque/a avalancha de chusma incontrolada que viña por nós... Algunhas mulleres, señoritangas,

facían manifestacións e viñan xunta os que estabamos presos a apedrexarnos. A/gunhas como a Morronga e a Chata mesmo exhibían decote o uniforme de falanxe... tamén ían moito a Pontevedra ás manifestacións e actos que chamaban patrióticos onde lucían a mesma facha.

O día cinco continuaría o trasego de presos e outros dez máis serían enviados a Pontevedra. A maquinaria represora ía pechando cada vez máis o seu círculo e moitos mariñeiros eran detidos segundo ían chegando os barcos das campañas pesqueiras. Cara o día once de novembro, a vella máquina Underwood do Concello como xa renqueease saturada de escribir tantas letras de sangue, tería que ser reforzada na súa macabra misión polo auxilio da nova Mercedes de compra ainda recente. Ambas apurarían día a día a morte e o presidio, pulsadas polas daquela escasas mans expertas capaces de dar máis de cen puñaladas por minuto. Cara o día vinte, todos os alcaldes de barrio serían cesados, procedendo o novo alcalde ao nomeamento de outros. Por se ficase alguén ainda sen deter, o Delegado de Orde Pública (léase o alcalde) reclamaría o listado de todas as directivas das sociedades de Cangas que estiveran exercendo a o 16 de febreiro do 1936, é dicir, desde o mesmo día do trunfo da Frente Popular. Durante o que restaba do ano e alá polo cinco de decembro, o mariñeiro Rufino Miranda Cabral sería asasinado en Cesantes despois de fugarse (¿) de San Simón e o mestre Vicente Sáez, tamén preso no lazareto, aparecería morto nunha cuneta de Marcón.

A sombra azulada da morte seguiría estendendo o seu fúnebre manto durante todo o ano 1937 baixo a coartada da inefable Lei de Fugas. O 7 de abril tocaríalle a Rodal Blanco que estaba facendo o servizo militar na zona republicana. Acolléndose a unhas supostas medidas de gracia dictadas polos franquistas, entregaríase, ingresando preso en Vigo. Aos poucos días sería paseado, aparecendo o seu corpo en Ponteareas onde o cura se negaría a enterralo tendo que ser trasladado a tal fin a Cangas. O 12 de maio serían condenados á pena de morte en consello de guerra por rebelión militar, Antonio Fernández Fernández, José Gallego Nogueira, José Mejuto Bernárdez e José Meis Martínez, mestre en Marín. Desde a súa detención no 36, algúns habían permanecer presos en San Simón ata a data da súa execución. Como non lles chegase ben coa morte destes, o tribunal sentenciaría aos familiares dos tres primeiros a multas de cen pesetas e de dúas mil aos do último. No mesmo consello de guerra sería condenado á pena de morte Agustín Sanjuán, pena que logo lle había de ser conmutada pola de cadea perpetua. Outros encausados neste xuízo foron, o mestre Gastiasoro, Joaquín Nores, Serafin Gómez e Germán Chapela que

serían condenados a cadea perpetua e multas. A Ismael Costas caeríalle condena de vinte anos e un día e a Albino Varela, José Otero, Manuel Sotelo, González Dantas, Díaz Carballo, Piñeiro Avendaño, Villar Soliño e Valladares penas de doce anos e un día. Mesmo Evaristo Dobarro, un rapazolo ainda, sería condenado a seis anos e un día por ter como atenuante o ser menor de idade. O balance da represión fascista no Concello de Cangas concretaríase finalmente co tríste haber de numerosos presos políticos e perto de cincuenta mortos.

Bibliografía

DASAIRAS VALSA, XERARDO. *Memorias da II República en Cangas*. Ed. do Castro. A Coruña 2002.